

ANSAMBLURI MONAHALE RUPESTRE ÎN SPAȚIUL FĂGĂRĂȘEAN

AUREL DRAGNE¹

ENSEMBLES MONASTIQUES RUPESTRES DANS L'ESPACE DU PAIS DE FĂGĂRAȘ AUX XIV-XVIII-E SIÈCLES

RÉSUMÉ

En dépit du fait que les sources documentaires sont pauvres, en ce qui concerne les périodes qui précèdent le XIV-e siècle, la présence des ensembles monastiques rupestres dans l'espace du Pays de Făgăraș, atteste l'existence d'un monachisme inscrit dans la tradition érémitique ou demi-érémitique qui a généré la constitution des premiers monastères. L'établissement le plus connu est celui de Șinca Veche qui a bénéficié d'une recherche archéologique systématique. Un complexe rupestre inédit a été identifié sur Valea Comănelor, dans l'extrémité du village Comăna de Sus. Actuellement, un autre, détruit, a été découvert à l'extrémité du village Săsăuș. Malgré l'absence des sources documentaires et vestiges y comprises, qui certifie l'ancienneté, la datation s'avère être un chapitre encore ouvert. Par analogie aux monastères rupestres, du côté sud du Massif de Făgăraș (Corbii de Piatră, Cetățuia Nămăești, département Arges), on peut estimer leur existence à partir de la première moitié du XIV-e siècle.

Mots-clés: monastère, ancienneté, complexe rupestre, datation, vestiges.

A admite prezența unor vetre de viețuire monahală de rit răsăritean în spațiul făgărășean înainte de veacul al XIV-lea este o sentință nu tocmai ușoară, dată fiind penuria documentară ce caracterizează această perioadă. Cu toate acestea, consemnarea acestor mănăstiri atât în arealul transilvan, cât și pe teritoriul de astăzi al Ungariei, încă de la debutul secolului al XIII-lea², ne

¹ Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Țării Făgărașului "Valer Literat" – Făgăraș; e-mail: aureldragne@yahoo.com.

² Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992, p. 224-225. În anul 1204 regele Emeric se adresează papei Inocențiu al III-lea, cerându-i sfatul în privința acelor biserici din regatul său aparținătoare călugărilor greci care se ruinau atât prin lipsa de grijă a episcopilor diecezani, cât și din pricina viețuitorilor înșiși. La 16 aprilie același an, episcopul de Oradea și abatele din Pelis sunt însărcinați să cerceteze respectivele așezăminte și să analizeze posibilitatea instituirii pe seama lor a unor obști constituite din călugări latini. Interpretând informația oferită de cele

îndreptățește să presupunem că viața monastică nu a fost străină nici ținutului făgărășean, cu atât mai mult cu cât *Terra Blachorum*, atestată de către documentele cancelariei regale la 1222, a beneficiat de o mai largă autonomie administrativă și instituțională³.

Din păcate, sursele care să ateste existența unei vieți monahale organizate sunt sărace și relativ târzii. Probabil că în perioadele care preced secolul al XIV-lea monahismul făgărășean, aidoma celui din celelalte ținuturi intra sau extracarpatică, era de o accentuată factură eremită sau semieremită⁴. Un argument în acest sens îl constituie prezența pe corespondentul sudic al Masivului Făgăraș a complexelor rupestre de la Corbii de Piatră, Cetățuia și Nămăești (astăzi toate în județul Argeș), datate cel târziu în prima jumătate a secolului al XIV-lea⁵.

două documente, autorul citat este de părere că ”în Transilvania, în secolul al XII-lea, existau nuclee puternice de viață monahală ortodoxă”, călugării greci invocați neputând fi decât reprezentanți ai unei populații românești de rit răsăritean. Coroborând aceste informații cu datele oferite de scrisoarea expedită de către papalitate, la 3 mai 1205, arhiepiscopului de Caloccea, prin care este atestat un for ierarhic bisericesc de rang episcopal pe moșiile fiilor cnezului Bălea, scaun ce nu se afla sub ascultarea Bisericii latine, autorul conchide prezența în arealul transilvan a unei autorități superioare bisericești răsăritene. Ca posibil loc de rezidență e presupus ținutul Bihorului sau al Hunedoarei. Desigur o astfel de episcopie ar fi putut exista la cumpăna secolelor XII-XIII și în spațiul făgărășean, ținut mult mai întins decât mai sus pomenita moșie a descendenților lui ”Bela cneze”. De altfel, *pseudo-episcopi* de rit grec sunt consemnați și la 1234 în zona de jurisdicție a episcopului Teodoric al Cumaniei (p. 234).

³ În privința raporturilor autonomiei făgărășene cu regatul ungar vezi mai pe larg: Antal Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secole XIII-XIV)*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 149-171; idem, *Autonomia Țării Făgărașului. Trăsături și limite*, în vol. ”*Történelmi autonómiák a Kárpát-medencében. Autonomii istorice în spațiul carpato-dunărean*”, Miercurea-Ciuc, 2004, p. 60-66.

⁴ La mijlocul secolului al XIV-lea, monahii români erau adepți mai de grabă ai unui mod de viațuire idioritmice decât chinovitic; în 1369 domnitorul Vladislav I Vlaicu intervine prin intermediul lui Iachint pe lângă Hariton, egumenul Mănăstirii Cutlumuș și protosul Athosului, pentru a îngădui acest tip de viațuire călugărilor români stabiliți în Peninsula (M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 263, 269). În acest sens nu trebuie trecută cu vederea nici marea influență pe care a exercitat-o încă de timpuriu isihasmul asupra monahismului românesc (vezi mai pe larg: Păr. Dumitru Stăniloae, *Din istoria isihasmului. Isihaștii sau sihaștrii și rugăciunea lui Iisus în tradiția ortodoxiei românești*, în ”*Filocalia*”, VII, p. 523-552). Cu privire la viețuitori sihaștri în spațiul românesc, vezi și Ierom. Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească*, București, 1981.

⁵ Datarea complexului rupestre de la Corbii de Piatră se întemeiază și pe încadrarea cronologică a ansamblului iconografic al așezământului, considerat unul dintre cele mai vechi (cf. Carmen Laura Dumitrescu, *Biserica rupestră Corbii de Piatră, cel mai vechi ansamblu de pictură cunoscut astăzi*, în ”*Studii și Cercetări de Istoria Artei*”,

Primul izvor care consemnează acest tip de viețuire în vecinătatea Țării Făgărașului este unul cartografic: pe harta Transilvaniei întocmită de Johannes Honterus în 1532 este consemnat toponimul *Einsiedel*, adică sihastriu, pustnic⁶ (**Fig. 1**). Este plasat la cumpăna apelor, în apropiere de piscul Stănicioiului, pe vechiul drum Codlea-Vlădeni-Perșani ("drumul sașilor-Sachsenweg"). Cu siguranță schitul nu mai ființa la începutul secolului al XVI-lea, dovadă existența în imediata vecinătate a drumului comercial din Codrii Codlei, însă toponimul constituia încă un reper important. În anul 1545, pe vechiul amplasament al schitului orașul Brașov a amenajat un han, menționat în registrele de socoteli ca "Hanul lui Eremita" (pustnicului) din pădurea Codlei ("domus Eremita Einsiedel").⁷ Cu toate că hanul nu este consemnat de harta Transilvaniei întocmită de Sebastian Münster (1545), toponimul re apare într-un alt izvor cartografic din 1556 sub forma *Einsiedel*. Denumirea de *Herberge* (adăpost), asociată toponimului, trimite la hanul amenajat după întocmirea hărții de către Honterus⁸. Ridicările topografice ulterioare, precum cea din 1666, publicată de J. Tröster, nu mai consemnează prezența hanului, dar el este amintit ulterior sub denumirea de hanul *Cumătra*, după pârâul *Cumetra* din apropiere, al cărui izvor e cunoscut până astăzi ca *Fântânița călugărului*⁹.

Existența unui monahism de factură eremită în ținutul făgărașean și împrejurimi poate fi dovedită și de ansamblurile rupestre existente la *Colțul Chiliilor*, lângă Zărnești, sau cel de la Șinca Veche. Cercetări recente întreprinse de noi au identificat un complex rupestru inedit în hotarul satului Comăna de Sus, pe *Valea Comănelor*, în arealul denumit *Valea Mănăstirii*. Un posibil așezământ, astăzi prăbușit, a existat, potrivit mărturiei localnicilor, lângă localitatea Săsăuș, situată la nord de Olt, în Podișul Hârțibaciului.

Reorganizarea monahismului în Țara Românească în timpul lui Vladislav I Vlaicu, prin înființarea primelor mănăstiri cenobite, sub îndrumarea călugărului Nicodim, presupune existența unor așezăminte similare și în ducatul făgărașean. Primul călugăr este atestat documentar abia în 1391, fiind vorba de acel egumen Stanciu care primește de la domnitorul Mircea cel Bătrân satul Scorei din Țara Făgărașului¹⁰.

22, 1975, p. 23-51; Pavel Chihaia, *Cetatea și schitul lui Negru Vodă de la Cetățeni-Muscel*, în "Glasul Bisericii", XXVIII, nr. 1-2, 1969, p. 111-130.

⁶ Minerva Nistor, *Contribuții la cercetarea hanurilor din Țara Bârsei*, în "Cumidava", VII, 1973, p. 92.

⁷ *Ibidem*, p. 98, fig. 28.

⁸ *Ibidem*, p. 92.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. I, p. 36-39. În privința apartenenței făgărașene a călugărului boier Stanciu și a fratelui său Calian, vezi A. Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu*, p. 132. Mănăstirea Scoreiului este atestată

Complexul rupestru de la Șinca Veche

Situat la sud de localitatea Șinca Veche, în apropierea vetrei satului (cca. 800 m), este cunoscut și ca *Mănăstirea din Peșteră*, fiind scobit în gresia nisipoasă a dealului *Pleșu*, în dreapta pâraiașului *Cetățuie*. În apropiere curge pârâul *Crețul Ohabei* (**Fig. 2, 3**).

Complexul rupestru (**Fig. 4**), era constituit inițial dintr-un nartex central excavat pe direcția Sud-Nord (c), prin intermediul căruia era asigurat accesul în cele două bisericuțe plasate pe latura răsăriteană: bisericuța 1 (d, e) și bisericuța 2 (b, a). Fiecărei bisericuțe îi corespunde câte o încăpere adiacentă/chilie (g, f), situată pe latura apuseană a nartexului.

Din cauza prăbușirilor succesive, până în 2005 se putea desluși doar o parte a ansamblului: biserica 2 (b, a integral), biserica 1 (d parțial, e integral), nartexul (c parțial) (**Fig. 5, 7**). Începând cu această dată, complexul, inclus în lista monumentelor istorice¹¹, a fost cercetat sistematic de o echipă coordonată de arheologul Florea Costea de la Muzeul Județean de Istorie din Brașov.

documentar abia în 1748, posibilele antecedente în secolul al XIV-lea neputând fi susținute cu fermitate în absența unor cercetări arheologice serioase (*Ibidem*, p. 85). Documente care să reflecte o viață monahală încheată lipsesc și pentru secolele XV-XVI. Cu toate acestea, toponimele sau hidronimele consemnate de izvoarele veacului al XVII-lea ne îndreptătesc să admitem că viața mănăstirească era prezentă în ținutul făgărășean (vezi mai pe larg studiile noastre: *Mănăstirile Țării Făgărașului (secolele XIV-XVIII)*, în vol. "720 de ani de istorie a Făgărașului", Alba Iulia, 2011, p. 96-99 (referitor la izvoarele de investigare); *Vestigii ale trecutului mănăstiresc în Țara Făgărașului*, în "Cumidava", XXVIII, Brașov, 2005, p. 35-44). "Explozia" de așezăminte făgărășene consemnate la cumpăna veacurilor XVII-XVIII nu poate fi pe deplin înțeleasă fără a avea în vedere influența exercitată de mănăstirile din celelalte ținuturi românești. Secolul al XVII-lea a constituit perioada de apogeu a ctitoriilor mănăstirești, inaugurată în Țara Românească de Matei Basarab și continuată în chip desăvârșit la nivel cultural și al artelor de către Constantin Brâncoveanu și mitropolitul Antim Ivireanul. Secolul al XVIII-lea a fost la rândul său marcat de renașterea isihastă în duh filocalic. Cea mai importantă mănăstire făgărășeană a ființat pe moșia brâncovenească de la Sâmbăta de Sus, ctitorie a voievodului martir Brâncoveanu, pe locul unui mai vechi așezământ. Lucrările teologice realizate de monahii acesteia, printre care și un tratat dogmatic din 1746, ce apără învățătura ortodoxă în confruntarea cu uniaticismul, dovedesc continuitatea legăturilor culturale și spirituale cu centrele monahale din Țara Românească. Din aceste considerente, monahismul făgărășean nu poate fi separat de marile curente și realizări ale vieții monahale din întreg spațiul românesc. Din păcate, condițiile politice și confesionale vitrege din Transilvania secolului al XVIII-lea au pus stavilă monahismului în acest ținut.

¹¹ Cod BV-II-m-A-1826.

Datele rezultate sunt de această dată relevante pentru planul și volumetria ansamblului¹².

Accesul în bisericuța 1 (d, e) se face din nartex, printr-o ușă deschisă în peretele de piatră, a cărei lățime, cu cadru de lemn cu tot, era de 1,20 m. Bisericuța se compune dintr-o navă rectangulară (d) și absidă semicirculară (e). Nava, cu dimensiunile aproximative 4,60x4 m se încheie în partea superioară cu o boltă semicirculară a cărei înălțime de la nivelul de călcare este de aproximativ 3 m. Nișa de pe peretele sudic comunica în trecut cu exteriorul, având rol de fereastră. Ea corespunde deschiderii din peretele nordic, cu rol de luminator (fereastră) pentru bisericuța 2 (b) (**Fig. 5**). Existența unei tâmples este dovedită de martorii existenți atât pe latura sudică, cât și pe cea nordică, cu lățimea de 0,80 m (**Fig. 5**). Absida altarului, cu o lungime de 3,25 m, prezintă pe latura nordică o fîridă cu rol de proscomidiar. În groapa din centrul absidei, care conservă resturi de lemn carbonizat, era înfipt piciorul de lemn al prestolului.

Bisericuța 2 (b, a) este asemănătoare ca structură cu prima. Naosul (b), cu lungimea de 4,20 m și lățimea de 3,50 m, prezintă o boltă semicirculară ce încheie elevația navei, de 3,50 m. Existența a două deschideri ale tâmples este sugerată de prezența unui stâlp median din care astăzi se păstrează doar fundamentul (**Fig. 7**). Absida (a) are adâncimea maximă de 2,75 m, iar lățimea de 2,90 m. Nivelul de călcare este mai înalt cu 0,20 m față de cel al navei. Piciorul prestolului de piatră are dimensiunile 0,42x0,65 m. Pe latura nordică este săpată firida proscomidiarului. Nișa din peretele răsăritean a avut probabil rol de suport pentru icoane. Steaua lui David, cât și simbolul Yin și Yang, incizate aici, sunt creații ulterioare. Ele nu sunt consemnate de Valer Literat la 1930¹³.

Nartexul (c), comun celor două bisericiuțe, este la rândul său boltit semicilindric, având o lungime de aproximativ 13 m. De aici se pătrunde atât în cele două bisericiuțe, cât și în încăperile anexe. Deasupra nartexului, în dreptul bisericiuței 2 (b, a), se înalță luminatorul, de forma unui clopot mult alungit, care străpunge roca sedimentară până la sprânceana dealului (**Fig. 7, 8**). Lumina pătrunde în bisericuța 2 (b, a) prin intermediul unei deschideri, parțial

¹² Raportul de săpătură a fost publicat de arheologul Fl. Costea în studiul *Bisericile rupestre din complexul monahal de la Șinca Veche*, în "Cumidava", XXVIII, Brașov, 2005, p. 47-91. O primă schiță a a fost realizată de Valer Literat, care a cercetat obiectivul în anul 1930. Observațiile sale au fost incluse în volumul postum *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996, p. 17-21. Un alt relevu, de această dată întrunind toate rigourile științifice, a fost realizat în anul 2000 de către arhitectul Cristian Maimaduc din București (**Fig. 6**). A fost folosit de arhitecta Silvia Păun în lucrarea *Absida altarului*, București, 2000, p. 114-115, sursă din care l-am preluat și noi.

¹³ V. Literat, *op. cit.*, p. 18-19.

prăbușită, situată deasupra intrării (**Fig. 7**). Funcțiunea de turn-clopotniță, chiar dacă nu avem de-a face cu o elevație clasică propriu-zisă, este pe deplin îndreptățită. În opinia arheologului Fl. Costea, scobiturile păstrate în rocă la înălțimile de 5,50 m și 6,50 m constituie dovada prezenței unei instalații de susținere a clopotelor. Nișa din dreptul intrării în biserica 2 (b) a avut probabil rol de etalare a icoanelor.

Încăperea g, care corespunde biseriței 1 (d, e), are dimensiunile de 4,25x3,20 m. Groapa din stânga intrării provine probabil de la un ușor, încăperea având o singură ușă care se deschidea spre interior-stânga. Spațiul era destinat uzului gospodăresc, dovadă prezența în colțul nord-estic a vetrei și a urmelor unui cuptor. Resturile de lemn carbonizat prezente în încăperea g provin probabil de la o pardoseală de lemn. Peretele sudic prezintă două deschideri cu rol de ferestre. Acestea erau vitrate, dovadă fragmentul de glajă ce aparține inventarului arheologic al încăperii. Încăperea g comunică cu cea învecinată (f) prin intermediul unei fante cu rol de luminator.

Plafonul încăperii g s-a prăbușit intempestiv la o dată care nu poate fi precizată. Aici au fost identificate singurele materiale arheologice, constând în fragmente ceramice, dateate în mare parte în secolul al XVIII-lea și cel următor¹⁴.

Cea de-a doua încăperea (f), prezintă și ea vatră în colțul sud-estic, cu horn deschis direct în calota de piatră, la fel ca în prima încăperea (g). Spațiul era folosit pentru locuit, funcțiune întărită de existența pe toată lungimea peretelui de nord a unui pat "cruțat" în piatră, înalt de 0,60 m și lat de 0,70 m.

Datarea complexului a ridicat încă de la început probleme, în lipsa unor inscripții sau dovezi certe care să-i ateste vechimea¹⁵. Similitudinile planimetrice și de compartimentare cu cele ale complexelor rupestre din județul Argeș (Negru Vodă-Cetățuia sau Corbii de Piatră), ar putea constitui suportul datării ansamblului de la Șinca Veche cel târziu în perioada ducaturii făgărășean (secolele XIV-XV).

Întâia mențiune documentară o avem abia la mijlocul secolului al XVIII-lea. În 1748, așezământul de la "Șinca de Jos" era situat pe pământul boieresc al călugărului bătrân și neputincios Popa Maniul (Manea), având ca viețuitori patru călugări și două călugărițe. Conscriptia redă și avutul mănăstirii: un cal, o vacă cu lapte, nouă stupi, fânaș de două care de fân și un teren arabil de două gălele porumb¹⁶.

O altă conscripție din secolul al XVIII-lea consemnează mănăstirea de la Șinca Veche ca fiind amplasată pe *Crețul*. Potrivit acestei conscripții,

¹⁴ Fl. Costea, *op. cit.*, p. 61.

¹⁵ V. Literat, *op. cit.*, p. 18-19; A. Lukács, *op. cit.*, p. 134.

¹⁶ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 331.

biserica și edificiile călugărilor erau săpate în stâncă¹⁷. Denumirea sub care e consemnat așezământul provine de la pâraul Crețu, numit și *Crețul Ohabei*, care curge în apropiere, la apus de amplasamentul mănăstiresc (**Fig. 2**). Edificiul este marcat și de Harta Iosefină a Transilvaniei (1769-1773).

Nu știm cu certitudine până când a fost locuit complexul, însă se pare că în 1789 încă se mai oficiau slujbe de către călugări. Afirmatia își are temeiul într-o descriere sumară a așezământului pe care pastorul reformat din Făgăraș o trimite în acest an lui Iosif Benkő: "Mai sus de Șinca există o «monasteria» despre care m-am informat de la persoane de încredere care au fost în ea. Aceștia relatează că mănăstirea este tăiată în întregime în piatră de carieră și deci nu are acoperiș. Este săpată cu pricepere, cu o muncă uriașă, demnă de mirare. Ferestrele sunt tăiate lateral, atât de înguste încât călugării când slujesc se plimbă cu cărțile după razele soarelui pentru a putea citi. Mănăstirea a rămas și după vremea lui Bucow, dar nu se cunoaște vreun privilegiu al ei"¹⁸.

La mijlocul secolului al XIX-lea s-a încercat reactivarea vieții monahale în schitul acum pustiit¹⁹. Inițiativa au avut-o trei călugări din Brașov, monahul Nectarie, în vârstă de 92 de ani, "împresurat cu răni foarte periculoase", monahul Ambrozie, în vârstă de 27 de ani, și rasoforul Ioanichie, de 24, care, mărturisind că "umblă rătăcind fără niciun așezământ", cer binecuvântarea mitropolitului Andrei Șaguna de a se stabili la Șinca Veche: "Este un loc în munte care se află între Șinca nouă/veche unde sunt trei chiliuțe și o Biserică într-o stană de piatră unde ar fi foarte bine de noi păcătoșii ca să viețuim acolo, pentru aceea ne și luăm îndrăzneală a alerga cu fierbinți lacrimi la mila Prea Osfinții sale rugându-ne ca să te milostivești nouă nefericiților a ne da binecuvântare și slobozenie a viețui acolo"²⁰.

Acest fapt îl va determina pe mitropolitul Andrei Șaguna să obțină mai multe informații despre așezământ. Vădit surprins de existența complexului, îi solicită protopopului Petru Popescu din Făgăraș să-l cerceteze: "(...) să-mi arăți încoace: Ce fel de chiliuțe și biserică sunt aceia? De cine sunt făcute? Spre ce scop și în ce stare se află?"²¹.

Scrisoarea de răspuns a protopopului constituie una dintre cele mai prețioase descrieri ale complexului:

"Prea Luminat și Prea Sfințite Dne Episcoape!

¹⁷ Zenovie Pâclișanu, *Vechile mănăstiri românești din Ardeal*, Blaj, 1919, p. 167.

¹⁸ Apud A. Lukács, *op. cit.*, p. 133-134.

¹⁹ Ana Grama, *Andrei Șaguna și așezările mănăstirești: de la stricarea mănăstirilor și prisosirea de credință a norodului (1799), la bisericuțele și chiliuțele din Șinca Veche (1851)*, în "Revista Teologică", nr. 2, 2009, p. 201-217.

²⁰ *Ibidem*, p. 210-211 (cf. Arhiva Mitropoliei Ardealului, Fond *Episcopesc*, nr. cons. 714, 1851).

²¹ *Ibidem*.

Întru împlinirea Milostivei rânduiei Dto 12 Noem. Nr. 714 a.c. (1851-n.n.) în privința unor chilii și o Biserică ce s-ar afla între Șinca Nouă și Șinca Veche în munte, cu plecăciune fac următoarea deslușire.

Că umblând eu și ispitind din mai mulți, ca să pot afla de acele chiliuțe și Biserică, toți într-alt chip îmi spuseră și mă întrebară să le spui că de care schit vreau să aflu? Pentru că în vremile vechi în munții numitelor sate au fost mai multe renumite mănăstiri, precum Pleșa, Strâmba și altele, iară chilii, Biserici sau schituri și mai multe. Până în vremile lui Josiv Împăratul, care de atuncea desființându-se și stricându-se, astăzi se mai află numai lemnele ruinelor lor. Așa spuindu-le ca să-mi arate vreuna care încă ar fi de hăsnuit și acuma. După ce căutarăm, s-au găsit nu în munte, ci aproape de satul Militar Șinca Veche, numai un pătrar de ceas în hotarul lor, întru o coastă, săpat într-un jgheab de piatră din cea mai moale nisipoasă, lesne de lucrat acolo, se află semnele locuinții unor pus[t]nici pe care o au învechit asprimea timpurilor. Este adică despre amiază zi săpat în jgheabul de piatră, spre miazănoapte, o formă de piatră, ca la 4-5 stânjini ca într-o casă cu două despărțăminte. Din despărțământul întâi se face spre răsărit, săpată o formă de Bisericuță, de șase pași mari de lungă și de patru lată, unde tot din piatra naturală se vede lăsată forma Prestolului și măsuța de proscomidie; în partea stângă apoi în partea spre apus, iară în piatră băgată o boltă ca o chiliuță, toate întunecoase, iară intrând și mai înăuntru drept în jgheab în al doilea despărțământ, aici e săpată o formă de horn larg, strâmtat în sus ca de vreo 6 stânjini înaltă, până [i]ese deasupra jgheabului în vârf, de unde vine lumină. Și din această formă de cuhnie, iar este spre răsărit săpată o Bisericuță alături cu cea dintâi și iar spre apus o altă chiliuță întunecoasă lângă cealaltă, între care despărțește numai un zid ca de ½ stânjini de groasă și în peretele care despărțește între cele două Bisericuțe este tăiată o fereastră cvadrată ca de un cat lată. Acestea sunt Bisericuțele și chiliuțele ce eu singur m-am dus, le-am căutat și le-am văzut în acea peșteră săpată. Iar împrejur, de către vale, fiind locuri de arătură și pe coastă în sus fiind tufiș, mesteacăn, unde pasc vitele sătenilor, nimic nu se vede a se ține de acest lăcaș, ci numai acea peșteră, ca un barlang stă acolo pustie, unde la vreme vijelioasă intră porcii și caprele de se adăpostesc. Iar [în]cercând ca să aflu de cine și spre ce scop ar fi fost făcute acele găuri? Nimenea nu s-a aflat să-m[i] spuie când? Și cine să fi locuit acolo, ci toți săteni[i] de acuma s-au pomenit cu dânsa așa precum se află descrise”²².

Contextul socio-politic nefavorabil de la mijlocul secolului al XIX-lea nu a îngăduit o eventuală refacere a așezământului ortodox. Mai mult, așa cum de altfel remarcase cercetătoarea sibiană Ana Grama, împotriviri s-ar fi întâmpinat și pe plan local: la 1850 comunitatea se declara în totalitate unită, satul Șinca Veche devenind parte a Regimentului I de Graniță încă din 1764.

²² *Ibidem*, p. 212-213 (cf. Arhiva Mitropoliei Ardealului, *fd. cit.*, nr. cons. 54, 1852).

O altă descriere valoroasă a complexului, așa cum arăta în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, a fost făcută de Zevedeu Crișan din Brașov, care a copilărit în Șinca Veche între anii 1882-1887: "În Șinca Veche, unde m-am născut eu și am trăit până la etatea de șaisprezece ani, se află o mănăstire sub un deal, săpată într-o singură stâncă de piatră mălăiață, care constă din altar ce e îndreptat spre răsărit, masă la mijloc și locul canturilor dimpreună cu cele trei uși ale altarului; a doua vine corabia bisericii, a treia vine tinda cu turnul ei, ce se înalță pe coastă la deal cam de 25-30 metri, și în vârf, unde ar fi crucea, e o gaură strâmtă ce iese în aer la lumina zilei. Se vede și cercul turnului unde a fost sălașul clopotelor (...). Scobitura în stâncă se vede a fi lucrată de ciocane ca acelea cu care ferecă morarii piatra de moară. Pe lângă biserică tot acolo sub pământ se află locuința călugărilor, care constă din trei camere foarte mari, cu hoarnele de bucătărie, care se îndreaptă în sus tot prin stâncă în înălțime și acum e de vreo 3-4 metri la camere"²³.

Corelând informația descrierilor din secolul al XIX-lea cu cea oferită de prezentarea sistematică a lui V. Literat la 1930, reiese cu claritate că prăbușirea peretelui frontal al complexului s-a produs între 1887 și 1930.

Dealul Pleșu se continuă înspre sud cu *Piscul Bebelii*, care urcă până în *Mucea Strâmbii* (**Fig. 3**). Plaiul de pe *Piscul Bebelii* este cea mai directă cale de acces la cea de-a doua mănăstire a satului, situată în Strâmba, pe *Pârâul Mănăstirii*. Aproximativ la jumătatea distanței dintre cele două vetre monahale, coborându-se de pe *Mucea Bebelii* pe pârâul omonim, se ajunge în locul numit *Fața Mănăstirii*, situat în hotarul satului Ohaba, la confluența celor două Crețuri: *Crețul Iughii* și *Crețul cu gloduri*. În secolul al XVIII-lea aici ființa mănăstirea Ohabei.

Complexul rupestru de la Comăna de Sus

Satul Comăna de Sus s-a format în partea superioară a Văii Comăna, la 5 km în amonte de Comăna de Jos. Scindarea patrimonială a celor două comunități era un fapt împlinit la 1494, când boierul Ponitza (Romcia) este desemnat ca fiind de Comăna de Jos²⁴.

Potrivit conscripției din 1748, mănăstirea din această localitate avea șase călugări (dintre care unul cerșetor, iar altul bătrân), și o călugăriță bătrână. Avere așezământului consta în trei cai, doi stupi și fânaț de două care. Preotul mănăstirii era Dionisie, așezământul fiind situat pe pământul boieresc al lui Ion Maniu²⁵.

Un boier Mani (Maniu) Purcar este pomenit la 1658. Fiul acestuia, grămaticul Lupul, își făcea ucenicia pentru preoție pe lângă sacerdotul Dobre

²³ *Revista de Istorie*, VII-VIII, București, 1921-1922, p. 205-206.

²⁴ A. Lukács, *op. cit.*, p. 62.

²⁵ A. Bunea, *op. cit.*, p. 331.

din sat²⁶. Această familie boierească deține posesiuni importante pe Valea Comănei, dovadă că unul dintre vârfurile de pe cursul superior al văii este marcat pe harta austro-ungară din secolul al XIX-lea cu denumirea "V. Purcarului", având altitudinea de 624 m. Toponimul *Valea Purcarului* a fost identificat de către noi cu prilejul cercetării de teren întreprinse în hotarul satului (**Fig. 9**).

În procesul intentat la 1764 preotului Gheorghe, fiul lui Bucur Barbu, este citată ca martor și "Maria lui Mihai Popa (Greavu), boeroe, monahia Bonifația, muiere de 60 de ani după cinul călugări[e]i sale"²⁷.

În secolul al XVIII-lea, mănăstirea se găsea în poiana de pe versantul sudic al Muntelui *Peștera*. Limita sudică a poienii o constituie *Pârâul Mănăstirii*. Tot aici se află și un izvor, cunoscut de localnici ca *Fântânița Călugărului*²⁸.

Conform unei tradiții locale consemnate în 1930 de Valer Literat, edificiul de lemn al așezământului mănăstiresc a fost adus în vatra satului de cei câțiva credincioși care adoptaseră uniaticismul²⁹. Conscriptia din 1761 înregistrează patru preoți ortodocși cu 123 familii și doi preoți uniți cu cinci familii și o biserică³⁰. La 1930 se mai cunoștea doar locul unde fusese amplasat lăcașul strămutat: pe parcela intravilană cu nr. 170, în vecinătatea școlii³¹.

Harta Iosefină a Transilvaniei confirmă tradiția locală cu privire la mutarea bisericești mănăstirești: după 1769, în sat sunt marcate două biserici (**Fig. 10**). Cea ortodoxă, de zid, e situată pe o înălțime din extremitatea nordică a vtrei satului. Este datată, într-o primă fază, în secolul al XVII-lea, prezentând aceeași particularitate a absidei altarului ca și biserica de la Comăna de Jos.

Pornind din vatra satului, la *Poiana Mănăstirii* se ajunge traversând culmea *Chiciorii* și platoul Muntelui *Peștera*. De aici, coborând pe sprânceana răsăriteană a dealului, la doar câteva sute de metri aflăm peștera naturală denumită de localnici *Peștera Mănăstirii*³². Galeria activă, de dimensiuni

²⁶ V. Literat, Martin Járay, *Vizite calvinești la preoții români din Țara Făgărașului*, în "Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj", VII, Cluj, 1939, p. 588.

²⁷ Ștefan Meteș, *Viața bisericească a românilor din Țara Oltului*, Sibiu, 1930, p. 44-45. Probabil că este mama preotului ortodox Mihai Greavu sen., pomenit la 1805.

²⁸ Informațiile ne-au fost furnizate în teren de pădurarul pensionar Neamțu Emil, domiciliat în Comăna de Sus, nr. 209.

²⁹ V. Literat, *op. cit.*, p. 35-36.

³⁰ Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1770-1772*, în "Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj", III, Cluj, 1926, p. 62.

³¹ V. Literat, *op. cit.*, p. 36.

³² Decretată rezervație speologică, Peștera Comăna constituie drumul subteran al pârâului ce își adună apele de pe platoul suspendat la sud de Muntele Peștera. Cuprinde un sistem de galerii dispus pe trei nivele, având o dezvoltare pe un areal de circa 2.500

reduse, a fost locuită cu siguranță în preistorie. Portalul frumos amenajat poartă urmele intervenției umane (**Fig. 11, 12**).

De la intrarea în grotă, coborând pe *Pârâul Mănăstirii*, aflat pe latura nord-vestică a *Muntelui Peștera*, se ajunge în *Valea Mănăstirii*, porțiune mai largă a Văii Comănei. Astăzi, accesul la peșteră este înlesnit de un drum forestier deschis în 2008 de către exploatarea silvică.

Alte grote mai mici sunt înșiruite de-a lungul *Văii Comănei* (**Fig. 9**). Pornind din vatra satului pe drumul forestier, înainte de a ajunge la *Porțile de piatră*, în partea dreaptă se află *Peștera din frunzări*. La aproximativ 200 m în amonte, după ce trecem de *Porțile de piatră*, o altă grotă este situată pe *Bulzul*, în partea stângă a văii.

Formațiunile stâncoase situate la sud de *Valea Mănăstirii* – zonă de confluență a *Pârâului Mănăstirii* (*Valea Peșterii*) cu *Valea Comănei* –, conservă pe latura răsăriteană vestigiile unor chilii. Doar una dintre ele se mai poate distinge. Cavitata, al cărei plafon este în parte prăbușit, e orientată pe direcția Sud-Nord. Accesul se realizează pe latura sudică, mai îngustă. Pe latura răsăriteană prezintă o deschidere ale cărei dimensiuni nu se pot determina datorită prăbușirii plafonului. În apropiere se află un izvor, cunoscut de către localnici ca *Fântânița din Valea Mănăstirii* (**Fig. 13**).

Urmând cursul superior al *Văii Comănei*, apoi ramificația stângă a *Văii Cerbului*, se ajunge la confluența dintre *Valea Purcarului* și *Tigăi*. La aproximativ 200 m în aval de cascada formată de pârâul ce străbate *Valea Tigăii*, urcând coasta abruptă a versantului răsăritean, se ajunge la *Peștera din Tigăi*³³. Tradiția locală o numește *Peștera celor șapte izvoare*. Acestea "slobod" apa întotdeauna în vinerea din Săptămâna Luminată (Vinerea Luminată sau Vinerea Izvorului). În interiorul grotei, apa provenită din infiltrațiile și scurgerile paretale a modelat formațiunile calcaroase sub forma unui jgheab. Grotă a oferit condiții prielnice locuirii în preistorie, constituind în secolul al XIV-lea o posibilă sihăstrie pentru eremiții stabiliți aici.

Hidronimul *Pârâul Călugărului*, identificat pe cursul superior al *Văii Dabiș*, întregeste arealul monastic al regiunii.

În pofida faptului că limita cronologică inferioară nu poate fi precizată, dezvoltarea ansamblului monahal de pe Valea Comănei poate fi pusă în legătură cu mișcarea isihastă din secolul al XIV-lea. Distingându-se prin valorificarea unor mici grote naturale existente pe cursul văii, cât și prin chiliile scobite în stâncă, el trebuie să fie cel puțin la fel de vechi precum complexul rupestru de la Șinca Veche sau cele din județul Argeș. Susținută în

m și o denivelare de 70 m (-40). Din anul 2003, peștera se află în custodia Clubului Speologic *Silex* Brașov (informații preluate de pe site-ul: <http://econ.unitbv.ro>).

³³ Traseul este marcat de membrii Clubului speologic *Silex* Brașov cu pătrat alb.

permanență de către boierimea locală, viața călugărească a fost ulterior reorganizată conform principiilor viețuirii cenobite.

Ansamblurile rupestre de la Șinca Veche și Comăna de Sus constituie cu siguranță cele mai vechi vestigii ale viețuirii monahale în spațiul făgărașean.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Honterus, *Chorographia Transilvaniae*.

Fig. 2 – *Josephinische Landesaufnahme*, p. 257, Șinca Veche.

Fig. 3 – Șinca Veche. Toponimie.

Fig. 4 – Șinca Veche. Complex rupestru (cf. Fl. Costea).

Fig. 5 – Șinca Veche. Complex rupestru. Biserica b1 (ante 2005).

Fig. 6 – Șinca Veche. Complex rupestru (cf. arh. Cr. Maimaduc).

Fig. 7 – Șinca Veche. Complex rupestru. Biserica b2 (ante 2005).

Fig. 8 – Șinca Veche. Complex rupestru (cf. Fl. Costea).

Fig. 9 – Valea Comănei. Toponimie.

Fig. 10 – *Josephinische Landesaufnahme*, p. 242, Valea Comănei.

Fig. 11 – Valea Comănei. Peștera mănăstirii.

Fig. 12 – Valea Comănei. Peștera mănăstirii.

Fig. 13 – Valea Comănei. Izvorul din Valea mănăstirii.

Fig. 5

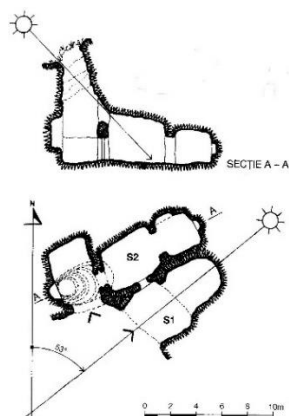

Fig. 6

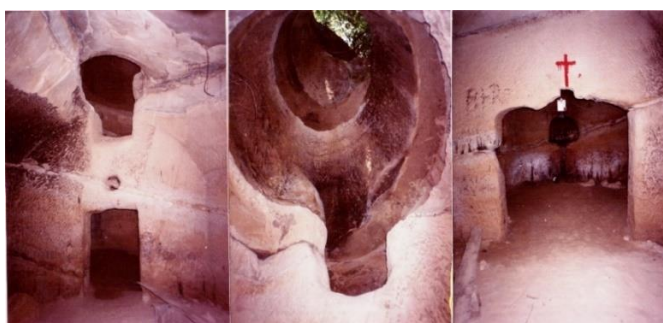

Fig. 7

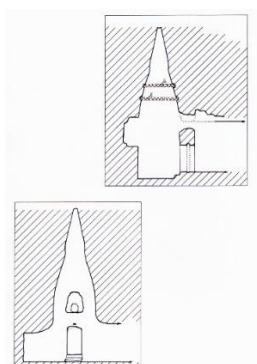

Fig. 8

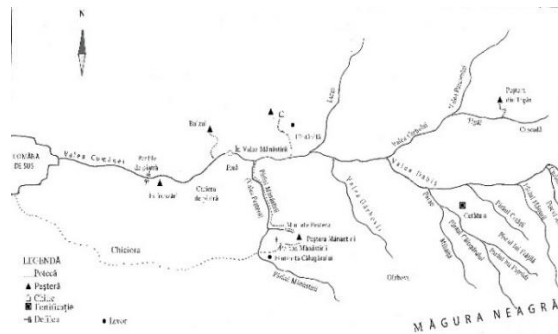

Fig. 9

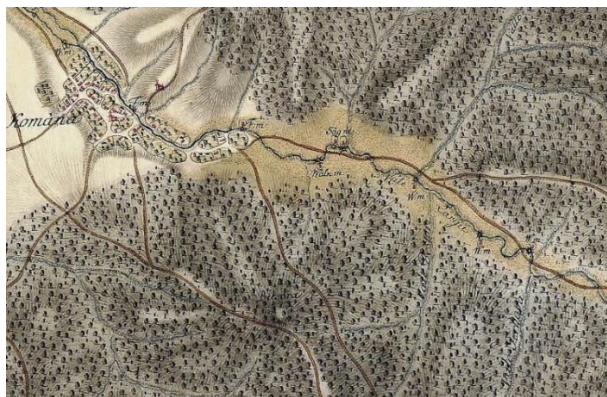

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13